

Володимир Кравець,
д. пед. н., професор,
дійсний член НАПН України,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СТАТЕВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ В УКРАЇНІ

У статті показано вплив різних агентів статевої соціалізації на учнівську молодь, проаналізовано шляхи попередження та корекції негативних впливів в контексті гуманістичної парадигми.

Volodymyr Kravets

URGENT PROBLEMS OF SEXUAL SOCIALIZATION OF CHILDREN AND TEENAGERS IN UKRAINE

The article features the influence of various agents of sexual socialization on students. The ways of prevention and correction of negative effects are analyzed in the context of humanistic paradigm.

У контексті ненасильницької парадигми безстатеве навчання і виховання в українській педагогіці і досі викликає в багатьох дослідників занепокоєння щодо спотвореної соціалізації хлопчиків і дівчаток, що спричинює відхилення у формуванні особистості, невротичні і поведінкові порушення, невдалі шлюбні союзи тощо. Очевидно, що жорсткі стандарти традиційної культури щодо фемінінності й маскуліності, а особливо сексуальності та її проявів є анахронізмом і стають об'єктивною перешкодою для ефективної статевої соціалізації, виховання статевої культури молодого покоління. Традиційна статеві соціалізація дітей і підлітків продовжує відтворювати патріархатні стереотипи взаємодії статей у суспільній і приватній сферах, які все частіше вступають у суперечність з реальними трансформаціями гендерних відносин у сучасному українському суспільстві, стають на заваді розкриттю індивідуальності людини як важливого фактору демократичних відносин.

Пріоритетними напрямками у галузі освіти згідно чинних державних документів (Концепція національної системи виховання, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст. (2002 р.), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.) визначено збереження і зміцнення здоров'я підростаючого покоління, упровадження програми підготовки молоді до подружнього життя, формування відповідального батьківства та материнства. Президент НАПН України Василь Кремень підкреслює: «Коеволюція природних, соціальних і культурних систем повинна змінити парадигму «панування» людини над природою, суспільством і самою собою. У відносинах між людьми, спільнотами, групами і етносами тощо перше місце повинна посісти *культура діалогу і згоди*, узгодження різних інтересів, терпимості до плюралізму, цінностей, але зовсім *не морального хаосу*. Таким є одне з найважливіших спрямувань адекватної у XXI ст. філософії освіти і культури» [3; с. 283].

У наукових розробках останніх років зростає кількість досліджень проблем статі, гендеру та сексуальності людини. Соціалізація дітей та юнацтва є важливою функцією різних інституцій, починаючи від сім'ї і школи, закінчуючи такими її агентами, як ЗМІ, церква, неформальні об'єднання. На сучасному стані розвитку педагогічної науки у вихованні статевої культури юнацтва виокремлюють підходи, акцентовані на медико-біологічних, морально-етичних і психологічних аспектах проблеми. Серед причин підвищеної уваги дослідників передовсім варто назвати переосмислення наукових, культурних і духовних цінностей, пов'язаних з переходом від техногенної культури, котра проголошує примат суспільства над особистістю, до антропогенної, яка розглядає людину як вищу цінність в сукупності всіх її проявів.

Результати нашого дослідження свідчать:

1. Прояви сексуальності зумовлені анатомічними й фізіологічними відмінностями чоловіка і жінки, їх гормональними особливостями, статевими ролями, котрі вони засвоюють упродовж усього життя. Подібність і відмінність чоловічої і жіночої сексуальності – одне з найскладніших питань сексології, а врахування цього у статевої соціалізації – сексуальної педагогіки. Порівняльно-історичний аналіз динаміки сексуальної поведінки, установок і цінностей останніх півстоліття показує різке зменшення мотиваційних відмінностей у поведінці чоловіків і жінок: віці сексуального дебюту, кількості сексуальних партнерів, прояві сексуальної ініціативи, ставлення до еротики тощо.

2. Величезне значення у статевої соціалізації має психологічно безпечне міжстатеве спілкування. Комунікативні риси і стиль спілкування у хлопчиків і дівчаток різні. Ігрове спілкування дітей диференціюється за статтю. На кожному віковому етапі взаємини статей мають специфічні особливості. Школярі по-різному переживають почуття закоханості. Для дівчат кохання, передовсім, емоційне ставлення,

котре містить близькість до партнера, прагнення бути поруч з ним, отримати задоволення від інтимного спілкування з ним; для хлопців – це насамперед розуміння, емоційна близькість і референтність партнера.

3. Особливої уваги потребує характеристика сексуальних практик учнівської молоді, конвенційні, еротично забарвлені форми міжстатевої комунікації. Сексуальні практики в дітей та підлітків мають різні форми прояву: підглядання за протилежною статтю, «задирання» спідниць у дівчат, ігри з еротичним підтекстом, мастурбація, деліквентна лексика, еротичне фантазування, захоплення порнографією й анекдотами, надмірний флірт і кокетство, петтінг, сексуальне експериментування, проституція, сексуальні домагання та приставання тощо. Вкажемо на зменшення відмінностей у статевої поведінці та установках між юнаками і дівчатами:

– у дівчат інтенсивність занять мастурбацією значно менша, ніж у хлопців; дівчата більш мистецькі у використанні елементів флірту, поведінці зваблення;

– юнаки соромляться своєї цнотливості значно більше, ніж дівчата, через це вони раніше дебютують у сексі; ранні статевої контакти у хлопців зазвичай безлюбівні, дуже прозаїчні; юнаки більше орієнтовані на різноманітність сексуальних відчуттів; діаметрально протилежними є сприйняття хлопцями і дівчатами сексуального дебюту. Перший статевої контакт є переломним моментом у житті жінки, а в житті чоловіка він не відіграє суттєвої ролі.

4. Виявлено, що перший сексуальний контакт у юнацтва є мотиваційно незрілим із істотними відмінностями у хлопців і дівчат. Сексуальні стосунки стримують не моральні фактори, а страх завагітніти, заразитись тощо. Відсутність у підлітків та юнацтва особистісної концепції «сексуального незбудження» призводить до гедоністичних установок. Гендерні стереотипи придушують сексуальну активність дівчат, змушуючи їх відчувати себе залежними і підпорядкованими. Дівчата частіше стають об'єктами сексуальної дискримінації: приставань, домагань, звалтувань. Низка непорозумінь у стосунках юнаків і дівчат пов'язані з нерозумінням психологічних особливостей статей. Серед фігурантів дитячої проституції домінують дівчата, хоч, як засвідчило дослідження, останнім часом зростає кількість юнаків, котрі залучаються до цих практик. Однозначно доведено, що проституція зумовлена, передовсім, недоліками у системі статевого виховання підростаючого покоління.

5. У статевої соціалізації молоді виділено дві основні складові: гендерну та сексуальну. При цьому під гендерною соціалізацією ми розуміли процес засвоєння, прийняття і відтворення норм, правил поведінки, установок відповідно до культурних уявлень про роль, становище й призначення чоловіка та жінки в суспільстві, а під сексуальною соціалізацією – процес організованих і стихійних впливів на особистість, котрі допомагають їй стати повноцінним чоловіком чи повноцінною жінкою у сексуальному житті, навчитись управляти своєю сексуальністю й зберігати репродуктивне здоров'я, підготуватись до сексуального партнерства. Дослідженням встановлено суттєві особливості соціалізації в дівчат і юнаків.

6. У процесі класифікування гендерної соціалізації виділено і проаналізовано такі її види, як гендерно чутлива і гендерно нечутлива (за вибором установки), спрямована, відносно контрольована та стихійна (за способом впливу), явна і латентна (за формою засвоєння), первинна і вторинна (за часом впливу) тощо. Накреслено шляхи і способи конструювання жіночої та чоловічої ідентичності: гендерне маркування предметів і дій, статева типізація, диференційований педагогічний вплив (номінація, звернення, позначення, вказівка, покладання повноважень, прохання, корекція, ініціювання, приклад тощо), моделювання, диференційне підсилення, самоціалізація, конструювання дорослими гендерної ролі дитини (соціалізація через маніпуляції, вербальна апеляція, «каналізація», демонстрація діяльності), екзистенційний натиск, імпрігінг і фасилітація. Суттєву роль у гендерній соціалізації відіграють методики, орієнтовані на організацію педагогічних ситуацій та різноманітні тренінги.

У дослідженні нами встановлено наступне: досягнення гендерної ідентичності дівчатам дається легше, ніж хлопцям; хлопчики менш вільні у перетині міжстатевих кордонів, вони часто вимушені будувати свою гендерну ідентичність переважно на негативі: не бути подібним на дівчат, не брати участі в жіночих видах діяльності, у них діє «маскулінний фільтр», котрий відкидає фемінінні якості; якщо дівчина гарантовано розв'язує сумніви, пов'язані зі своєю статевою ідентифікацією, то юнакові необхідно постійно підтверджувати свою маскулінність.

7. Важливими завданнями сексуальної соціалізації дітей і підлітків ми визначили формування культурно-erotичного розуміння статевого життя людини, окультурення статевого потягу, виховання правильного ставлення до сексуальності і сексу, відхилення у сексуальній поведінці тощо. Таким чином, процес сексуальної соціалізації спрямований на досягнення певного рівня сексуальної культури.

У дослідженні показано гендерні особливості сексуальних сценаріїв, а також формування основ сексуальної культури у представників різної статі, ознайомлення з психологією сексуальності чоловіків і жінок. Наприклад, у формуванні гігієнічних навичок гігієни статі та сексуального спілкування, ми враховували відмінності психології статей («чоловік кохає очима»). Тривалість любовної гри залежить

від сексуальних умінь чоловіка та можливостей жінки. Окремі аспекти сексуальної прелюдії (вміння висловити те, що відчуваєш до коханої людини, володіння дотиковою культурою, культурою пестощів і т. п.) ми відзначали передовсім для чоловіка, інші – для жінки (вміння підтримати партнера, вміння якомога ефектніше «себе подати», вміння вільно і невимушено рухатися тощо), треті необхідні обом статям (вміння відмовити в близькості, впевненість у своїх діях, володіння невербальними компонентами сексуального спілкування і т. п.).

У сексуальній сексуалізації нами було виявлено наступне: жінки більш консервативні щодо сексуальних поз; жінки частіше вдаються до симуляції задоволення; для жінки важливіші умови, за яких здійснюється секс-контакт, їй важливо розслабитися; для жінки більш важливим є епілог сексуальних стосунків, чого не враховують через рефрактерність чоловіки; з першої шлюбної ночі і до «золотого» весілля дружина не має права негативно оцінювати сексуальні здібності чоловіка і т. п.

8. Досягнення статевої зрілості і початок сексуальної активності пов'язані з ризиком для сексуального і репродуктивного здоров'я як дівчат, так і хлопців. Йдеться про загальносоматичні хвороби і їх вплив на формування репродуктивної системи, а також про гінекологічні та андрологічні захворювання. В процесі дослідження констатовано низький рівень культури підтримання репродуктивного здоров'я, доведено, що дівчата будь-якого віку, особливо підліткового, мають нижчі показники здоров'я, ніж хлопці-однолітки; у хлопців слабше сформовані елементарні гігієнічні навички; позиція юнаків щодо наркотиків чіткіша, ніж дівчат. У процесі експериментального вивчення проблеми виділено соціально-педагогічні причини змін у репродуктивному здоров'ї молоді (прагнення схуднути, ранній початок статевого життя, відсутність профілактики девіантної поведінки, що призводить до захворювань, котрі передаються статевим шляхом тощо), а також накреслено шляхи його зміцнення. Важливим компонентом статевої соціалізації є формування усвідомленого батьківства, що включає демографічне виховання, підготовку до прокреативної діяльності, психолого-педагогічну підготовку майбутніх батьків і формування контрацептивної культури.

9. З метою успішного вирішення завдань статевої соціалізації дітей і підлітків доцільно максимально використати переваги сімейних впливів, враховуючи диференційоване ставлення батька і матері до дітей різної статі. Батьки не завжди усвідомлюють відмінності в психосексуальному розвитку хлопців і дівчат, а через те допускаються в статевій соціалізації численних помилок. Вони частіше хвилюються з приводу хлопчиків, які грають у дівчачі ігри, ніж з приводу дівчаток-шибениць, часто неусвідомлено заохочують типову для статі поведінку дітей і негативно ставляться до поведінки, що не відповідає статі дитини. Розрізняються гендерні ролі матері і батька щодо дітей. Це проявляється у розподілі видів відповідальності за дітей, стилях поведінки матері і батька, демонстрації у поведінці гендерно-типових рис своєї статі, відмінностях у ставленні до дочки і сина тощо. Батьки відрізняються від матерів значно більшою гендерною вибірковістю.

10. Потужним засобом, за допомогою якого суспільство відтворює гендер і соціальні сосунки, є система освіти. Щоправда, українська школа сьогодні здійснює ідею статевої соціалізації недостатньо. В дослідженні вичленено можливості змісту програмового матеріалу в цьому процесі, а також проаналізовано особливості організації навчального процесу, що сприяють формуванню жіночості/мужності у школярів, зацентрована увага на психофізіологічних характеристиках хлопців і дівчат, які необхідно враховувати у викладанні (у хлопців і дівчат різна працездатність, різний темп входження в урок; по-різному на них впливає змагальність у навчанні; хлопці краще виконують пошукову роботу і т.п.). Продемонстровано типові помилки вчителів у реалізації гендерного підходу, а також окреслені основні підходи до вирішення проблеми статевої диференціації. Приймаючи позитивно елементи роздільного навчання, ми не сприймаємо ідеї роздільних класів, а тим більше – роздільних шкіл.

Дослідження не претендує на вичерпний аналіз проблеми статевої соціалізації дітей і підлітків. Її складність, багатогранність і надзвичайна актуальність вимагають подальшого теоретичного і практичного вирішення низки питань, орієнтованих на шляхи запобігання насильству над дітьми, досягнення завдань гендерної та сексуальної складових успішної соціалізації молодого покоління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гендерні дослідження : прикладні аспекти : монографія / [В. П. Кравець, Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді та ін.] ; за наук. ред. В. П. Кравця. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. – 448 с.
2. Кравець В. П. Статева соціалізація дітей і підлітків : закономірності та гендерні особливості. Монографія. – Тернопіль : ТНПУ, 2008. – 384 с.
3. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В. Г. Кремень. – К. : Педагогічна думка, 2009. – 520 с.